

A rejtőzködő és előbukkanó én

Sümege István: *Alanyi filozófia. Irodalmi-bölcseleti írások*
Szombathely, Savaria University Press 2011. 319 oldal

Friedrich Nietzsche egy korai munkájában bemutatja az ideális olvasót, aki képes a sorok között olvasni, aki nem felejtette el, hogy miként kell olvasás közben gondolkodni: aki mindezt nem azért teszi, hogy aztán recenziót írjon, hanem tékozló módon csupán a gondolkodás kedvéért (vö. Friedrich Nietzsche: *Művelődési intézményeink jövőjéről*. Fordította Óvári Csaba. Máriabesnyő, Attraktor 2011. 10). Talán nem távolodunk el nagyon az igazságtól, ha a nietzschei értelemben vett jó könyvvel szemben hasonló elvárásokat támasztunk: fontos, hogy az ilyen munka a könnyen rekonstruálható exoterikus jelentésen túl további mélységeket rejtessen magában, amelyek hosszan tartó kontemplációra csábítják az olvasót. Sümege István *Alanyi filozófia* című tanulmánykötete pontosan ilyen mű, hiszen mind a könyv felépítése, mind annak felvetései átvezetnek minket egy összetett, nem könnyen tematizálható, ám annál jelentősebb problémahálózathoz. Ami az olvasó számára erénynek tűnik, az a recenzens számára akadályként jelenik meg; mivel a kötet a megszokott megközelítések felőli *kimondhatatlan* megszólaltatására tesz kísérleteket, ezért nehezen lehet rekonstruálni a könyv voltaképpeni tartalmát. Ezt a nehézséget a narrátori fellépés teszi kevésbé súlyossá.

A szerző a könyvhöz írott előszavában összefoglalja a kötet keletkezéstörténetét, és megjelöli az egyes szövegek háttérében álló mögöttes kérdésvetéseket. E két gesztus egyike sem tekinthető feleslegesnek, sőt talán azt is mondhatnánk, hogy az előszónak ez a két egymással összefonódó feladata adja meg a könyv jelentőségét. A szövegek származásának és összetartozásának hitelesítése azért szükséges eljárás, mivel a kötetben közölt írások korábban már megjelentek valahol máshol is, illetve mert azok első pillantásra tematikusan széttartónak tűnnek. Az előszó, az utószó, a különböző betoldások és átírások mind a könyv kohézióját szolgálják, ami nem lehetne sikeres, amennyiben a kötet nem rendelkezne egységes háttérrel. Sümege István egy korábbi munkája célkitűzéseit fedezi fel jelen könyve rejtett csomópontjaiban: a szolipszizmus életfilozófiai problémáját, a kontingencia és a transzcendencia feszültségének kérdését, valamint a nem-diszkurzív filozófiai gondolkodásmód lehetőségét (11–12). Az előszóból az is kiderül, hogy a szerző egykor egy monografikus igényű kötetet kívánt írni a rejtőzködő én jelenségéről, végül letett róla, ám ez a kötet megvalósította az elejtett tervezet lényegi programját (9–10). Ez az információ megerősíti azt az olvasói benyomást, hogy jelen munka nem egyszerű kompiláció,

hanem a kötet a bevettnek nevezhető filozófiai írásmód alternatívája kíván lenni. A könyv egységességéről az olvasó maga is könnyen meggyőződhet: míg az egyes tanulmányok, esszék, dialógusok konkrét, látszólag véletlenszerű kérdéseket járnak körül mindig egy bizonyos aspektusból, addig a kötet maga példát állít a szerző számára kedves hálózatos írásmódra. Az *Alanyi filozófia* legnagyobb érdeme feltehetően ebben a gesztusban keresendő: a kontingensből konzisztenst alkot, miközben formailag is megvalósítja, s ezáltal hitelesíti a kifejtett vagy jelzett gondolatokat.

A kötet első, *A rejtőzködő én* című tanulmánya rögzíti a szerző koncepciójának sajátos szubjektumát. Alapvetően Descartes és Berkeley szövegeit járja körül, miközben kimutatja náluk az én érzékelhetőségének és kommunikálhatóságának anomáliáit. A szerző a zavarok mögött egy öntudatlan világpercepció, a szolipszista életérzés körvonalait fedezi fel, amelyet Descartes és Berkeley a számukra rendelkezésre álló fogalmakkal nem tudtak „koherensen artikulálni” (32–33). Az el-
lentmondások feloldhatóságát kutatva, a filozófiatörténeti keret mögül aztán előtűnnek a rejtőzködő ének a szerző által képviselt kontúrái, amelyek a könyv olvasása során, hála a sokféle perspektívának, egyre világosabban állnak előttünk. Ez a szubjektum-koncepció nem mellékesen szimbolikusan is megjelenik a szellemes borítón, az ablakon kikukucskáló kőfaragó mester alakjában, amelyre a szerző maga is felhívja a figyelmet (11). Hozzá kell tenni, hogy amennyire elrejtőző, legalább annyira előtűnő is ez a kitekintő szubjektum, és ez igaz a szerzői szubjektumra is. A kötet kohéziós erejét adó textuális implantátumok folyamatosan reflektálnak a szöveg egészének összefüggéseire, a könyv narrátora időről időre felhívja a figyelmet a kapcsolódási pontokra. Ez a permanens felbukkanás azonban a könyv egyik ér-

nyének tudható be, mivel egy forma-problémát (is) boncolgató mű esetében az ilyen szintű önreflexió szükségesnek tűnik ahhoz, hogy maga a szöveg több legyen egy mimetikus poétikus eljárásnál. Ez a mozzanat szimmetrikus egyezést mutat a szerző által körvonalazott, művészeti alkotásokat értelmező módszerrel, a filozófiai kritikával, amely átvezet minket a következő szöveghez.

Az epoché művészete és a művészet mint epoché című darab explicite is foglalkozik a könyvet uraló formaproblémával. Sümege az epoché husserli fogalmából kiindulva, annak jelentését mindinkább szélesítve eljut a fogalom olyan csupasz értelméig, amely alkalmasnak tűnik a műalkotások filozófiai paradigmaértékének felmutatására (47–49). Szemben a kötetben más tekintetben hangsúlyos szerepet kapó Ottlik Géza álláspontjával, miszerint a művészet és a kritika produktív szimbiózisa értelmesen nem elgondolható, a szerző amellett érvel nagy meggyőzőerővel, hogy „a művészet gondoskodásának eredményeként szárba szökkenő mag csakis valamilyen kritika által aratható le” (50). Ez a filozófiai kritikának nevezett módszer vagy aktivitás az előbbi értelemben vett epoché megvalósítására törekszik. A szöveg hátralevő részében a szerző ennek a tevékenységnek négy nagyobb stratégiáját, és ezeken belül több szempontját, megközelítését különbözteti meg. Elsőként a filozófia és a művészet kölcsönhatásával (az „érzéki és kategoriális szintézise”) foglalkozik, megvizsgálva azt, hogy milyen esetekben lehet termékeny ez a fajta együttműködés. Van, hogy irodalmi alkotások vagy filozófiai teóriák feldolgozásához elengedhetetlenül szükséges a másik területen való jártasság, de akkor is termékenynek bizonyulhat az együttműködés, ha új tapasztalatok és fogalmak megszólaltatása a cél (52–53). Egy a megszokottól eltérő kategóriaháló rávetítése az adott műalkotásra, illetve a

megkövült fogalmak irodalmi művek általi felélénkítése, újra érzékvé tétele szintén hasznos lehet. A filozófiai kritika alkalmas lehet arra is, hogy kitágítsa a filozófia határait (második stratégia): ezt oly módon éri el, hogy megpróbálja kiaknázni az irodalmi művekben rejlő filozofikus bölcsességet (55). Sümegi István a harmadik stratégiát az idegen megközelíthetőségében látja meg. Heidegger dolog fogalma révén és *A Buddenbrook ház* példáján mutatja be, hogy a műalkotások filozófiai interpretációja mennyiben tudja az idegent számunkra megközelíthetővé tenni úgy, hogy az közben megőrzi sajátos jellegét is (56–58). A filozófiai kritika alkalmas lehet arra is, hogy kikísérletezzen alternatív gondolkodásmódokat (negyedik stratégia). Anélkül, hogy elvitatnánk a többi megközelítés erőnyeit, talán ez bizonyulhat a legérdekesebb útnak. A szerző e tendencia kapcsán három modellt említ meg: a narratív, a képi és a hálózatos gondolkodást. Lényegre törő pontossággal adja meg a három típus főbb jellemzőit, kiemelve az azokban rejlő értelmezői lehetőségeket; például a hálózatos gondolkodás működtetése termékenynek bizonyulhat Ottlik vagy Nietzsche szövegeinek interpretálásakor (60–61).

Az eddigieket három, kifejezetten Ottlik Géza munkásságával foglalkozó szöveg követi. Az *Utánaszámolás* című írás műfaját tekintve recenzió, amelyben a szerző Jakus Ildikó és Hévízi Ottó *Ottlik-veduta* című könyvét ismerteti, elemzi és bírálja. A mű érdemeinek elismerése mellett vitába száll a könyvben szereplő értelmezéssel, és ahogyan arra a recenzió címe is utal, leellenőrzi az abban alkalmazott kalkulus helyességét. Az olvasatot igen sok szöveg-helyre alkalmazza, és igyekszik kimutatni annak helyenkénti túlzott merészségét. A *Képirás* című részben abból a problémából indul ki, hogy a festészethez nem értő Ottlik miért helyez akkora hangsúlyt

írásaiban a képiségre. Ottlik elméleti-poétikai és szépirodalmi alkotásait gondosan elemezve mutatja ki, hogy mennyiben és milyen módon lehet a kép (és a festő alakja) paradigmaértékű a szerző számára. A szövegben megvalósulni láthatjuk a filozófiai kritika bizonyos korábban megjelölt lehetőségeit, és ugyanez igaz a következő, *Kalandos hajózás az epika rejtélyes vizein* című írásra is. A *Buda* kérdéses műfajiságából kiindulva azt vizsgálja meg, hogy mennyiben rejtőztek filozófiai célkitűzések Ottlik szépírói munkásságában. Az életművet formai kísérletek sorozataként mutatja be (ismét figyelembe véve az írói önértelmezéseket is), amelyek kiterőrkön és elhagyott zsákutcákon át vezetnek el a *Buda* komplex formai megoldásaiig. Újabb szemléltető adalékokat kapunk a kritikai filozófia természetéről, amikor a szerző összeveti az imént jelzett folyamatot Vajda Mihály Ottlikéval ellentétes irányú, de ahhoz hasonlóan határátlépő formai kísérleteivel (155–161).

A kötet következő nagyobb szakasza az eddigiekben pedzegetett kérdések interszónális, társadalmi dimenzióját járja körül. Az alapvetően Hannah Arendt gondolkodás-konceptióját interpretáló *Metafizika és politika között* című írás továbbviszi *A rejtőzködő énben* megfogalmazott problémát: a gondolkodó én maga valamilyen módon mindig elgondolhatatlan (166). Az elegánsan felépített tanulmány mellett, hogy körbejárja Arendt majd' minden fontosabb témáját (a vita activa igazi jelentése és jelentősége, a forradalom paradigmaértéke stb.), sokban árnyalja a szerző rejtőzködő énről vallott elképzelését. Bár a szöveg Arendt gondolkodói hozzáállása miatt néhol ellentétbe kerül a korábbi írással, a kötet koncepcióját szem előtt tartva az olvasó képes tájékozódni a egyes álláspontok között. A *Szókratész és Thraszümakhosz Budapesten* című dialógus az *Állam* releváns szakaszának értelmezése, aktualizálása és

továbbgondolása. A kerettörténet szerint a címszereplők, a Platón-mű modernizált alakmásai, a Gellérthegy oldalában (évszázadokkal korábbi vitájukat felidézve) egymásra ismernek, és újabb eszmecsere-be kezdenek. Az álláspontok, talán az új kontextusnak köszönhetően, azóta közleledtek egymáshoz; a Budapesten zajló beszélgetés középpontjában a transzcendencia paradox státusza, illetve az immanens szemlélet túlságának veszélye áll. Korunk filozófiai kihívásai éppúgy szóhoz jutnak a dialógusban, mint a közelmúlt társadalmi változásai és politikai eseményei. A szöveg eleinte ügyesen fenntartja a karakterekben megjelenő platóni vonatkozások, modern szubjektumtípusok és a konkrét kortárs személyekre való utalások játékát és komplexitását, ám a dialógus vége felé az egyre direkter célzatosság és a szcenírozás fokozódó pontossága már a rejtvényfejtés műveletére kényszeríti az olvasót. A „Válság” és „apokalipszis” című írás a krízis nagyon is aktuális kérdésével foglalkozik, melyben a szerző megkülönbözteti a válságról való gondolkodás két szintjét: a közgazdaságit és a társadalomkritikait (239). Értelemszerűen utóbbit elemzi behatódobban; miközben megvizsgálja, hogy mennyiben hatja át gondolkodásunkat a válságközpontúság, és ennek milyen következményei vannak, felveti azt a kérdést is, hogy ha megszabadulunk lineáris időszemléletünkötől, nem veszünk-e el minden olyan értéket, amely megóv minket attól, hogy a nietzschei értelemben vett utolsó emberekké váljunk (249–250).

Az *Ős Kaján és Dionüszosz* című tanulmány Ady versét Nietzsche felől próbálja értelmezni. A közvetlen hatás lehetőségeit végigvéve, mérlegelve, majd zárójelezve nem egy filológiai intenciójú elemzésbe, hanem egy filozófiai-kritikai eljárásba konkludál a szöveg. Az *Ős Kaján* hagyományosan sátáni alakként azonosító értelmezésekkel szemben a szerző végiggon-

dolja azt a lehetőséget, hogy a szereplőben a nietzschei Dionüszosz attribútumai fedezhetőek fel. A precíz elemzés során világossá teszi, hogy nem a hagyományos értelmezések lecserélésére, hanem csak kiegészítésére tartja alkalmasnak interpretációját. A következő, dialógus jellegű szöveg szintén egy irodalmi alkotás értelmezését adja: Thomas Mann *Friedemann úr, a törpe* című írásával foglalkozik. Az aprólékos interpretáció a mű ellentmondásosnak tűnő mozzanataiból kiindulva állít fel egy pszichológiailag nagyon is valószínű megközelítést, amely az identitás hirtelen átalakulásának lehetőségére támaszkodik. Az *Epi(dia)lógu*s című befejező szakasz az én kettősségének gondolatával próbál meg még egyszer elszámolni, és közben jelzi az egyes szövegek lehetséges kapcsolódási pontjait, felvázolva a háttérben álló gondolatvilág néhány csomópontját.

Sümegei István könyvét látszólagos széttagoltsága ellenére nagyfokú következetesség jellemzi, amelynek köszönhetően a kötet saját példájával is alátámasztja azt a szövegekben megjelenő meglátást, hogy a hálózatos gondolkodás produktumai nem kevésbé akkurátusak, mint a hagyományos, lineáris értekező írások. Ez az összetettség és precizitás a kötetben több módon is megnyilvánul. Egyrészt a szerző nemcsak az elemzett művek állításait kezeli kritikusan, hanem saját elképzelései esetében is pedáns módon végigveszi a következményeket. Sorozatosan jelzi, ha ráakad egy-egy olyan tényezőre, amely ellentmond saját elméletének, nem hallgatja el az értelmezése számára esetleg zavarba ejtő mozzanatokot; erre példaként lehet felhozni a szerző Mann-elemzés kapcsán tett önironikus megjegyzését, miszerint az interpretáció során éppen a korábban bírált Hévízi Ottó-féle módszert alkalmazza ő is (289). Másrészt a gondos hozzáállás megnyilvánul a szerző és a kötet egészének viszonyában is. Azon a már említett

jellemezni túl, hogy a szerzői én időről időre előbukkan, hogy ráirányítsa az olvasói tekintetet a közvetlenül nem kiolvashatóra, a narrátori kontroll más jegyeit is felfedezhetjük a kötetben. Ha az olvasó valamilyen zavaró tisztázatlanságba ütközik (többnyire a kötet szerkezeti sajátosságai miatt állnak elő ezek a zavarok), hamarosan vagy találkozik a probléma kifejtésével, vagy ha arra nincs lehetőség, a hiány magyarázatával. Utóbbi esetre példaként felhozhatjuk az én és a gondolko-

dás Arendt-tanulmányban felbukkanó, a korábbi szövegeknek ellentmondó viszonyrendszerét, amelynek jelenlétét az *Epi(dia)lógos* legalább jelzi, ha megoldani nem is áll módjában (313). Az olvasónak a könyv forgatásakor az az érzése támadhat, hogy a szerzői én a kötet rejtett középpontjából figyeli, hogy a hálózatában keletkező feszültségek és rezgések pontosan mely szálakra, gondolatmenetekre vannak hatással, hogy aztán onnan a megfelelő útra terelhesse olvasóját.